

Эшиев А.М., Шишкараева А.К.

“МАНАСТЫН БАЛАЛЫК ЧАГЫНЫН” ТҮРДҮҮ ТАБИЯТЫ

Эшиев А.М., Шишкараева А.К.

РАЗНОВИДНАЯ ПРИРОДА “ДЕТСТВА МАНАСА”

A.M. Eshiev, A.K. Shishkaraeva

MOTLEY SCENES OF NATURE “CHILDHOOD OF MANAS”

УДК: 894.341(575.2) (043.7)

Макалада эпикалык чыгармалардын көп түрдүүлүк табияты маселеси каралат. Сагымбай Орозбак уулунун, Саякбай Каралаевдин, Шапак Рысмендеевдин жана Шаабай Азизовдун варианттарынын “Манастын балалык чагындагы” балага ат коюунун өзгөчөлүктөрү параллел талдоого алынат. Эпостун оозеки чыгармачылык табияты, жеке бир авторго таандык эместиги, көп варианттуулугунун мыйзам ченемдүүлүгү эпикалык ыр саптардын мисалында ырасталат жана бекемделет.

Негизги сөздөр: эпикалык чыгарма, көп түрдүүлүк, ат койуу, дубана, бата кылуу, алда таала (алла), Манас, кырк чилтен, эпостун варианттары.

В статье рассматривается разнovidная природа эпических произведений. Анализируются различия прозвания младенца в “Детстве Манаса” в вариантах Сагымбая Орозбака уулу, Саякбая Каралаева, Шапака Рысмендеева и Шаабая Азизова. Природа народного творчества, безымянность сказания, закономерность многовариантности эпоса констатируются и подтверждаются на примере эпических стихосложений.

Ключевые слова: эпическое произведение, разнovidность, прозвание, дервиш, благословение, аллах (бог), Манас, сорок духов, варианты эпоса.

The article deals with the motley scenes nature epic works. Analyzes differences prozvanija the baby in “Childhood Manasa” in versions Sagymbaja Orozbek uulu, There Are Shapaka, Rysmendeeva and Shaabaja Azizova. Nature of folk art, anonymity of the legends, the regularity of multiple-choice and confirmed by finding an epic example of epic stihoslozhenij.

Key words: epic piece, variety, epithet, Dervish, blessing, Allah (God), Manas, forty-perfume, options epic.

“Манастын балалык чагы” эпостун баштапкы окуяларын камтып турган чоң эпизод. Эпостук варианттардын дээрлик баарында ушундай туруктуу салттык окуялар кездешет. Бирок Манастын балалык чагы эпостун түрдүү варианттарында түрдүүчө кеткен. Эпизоддун эпостогу аталыштары да түрдүүчө айтылат. Бул, албетте, эпостун оозеки чыгармачылык мүнөзү менен түшүндүрүлмөкчү. Эпостун ар бир вариантынын башатына чыйыр салган биринчи манасчы болгондугу күмөн туудурбайт. Ар кимиси өзүнүн уруусунда өзүнүн манасын айтып отуруп, бүгүнкү варианттардын түптөлүшүнө негиз салып кетишкендей. Бирок фольклордун, же эпикалык чыгарманын автору жок деп келебиз. Мен ушуну айттым эле, менин аты-жөнүм мына мындай деп эч бир жеринде айтылбаптыр. Кыязы, ошол биринчи манасчы (кийинкилери да) замандаш аудиторияны гана ойлоп,

эл өзү сынчы, эли өзү баасын берет, ушунун өзү жетиштүү деп эсептеген да, эртеңки атак-даңкын ойлобогондой. Бирок азыркы колдогу ар бир вариант кайталангыс оозеки көркөм мурас экендиги анык. Ал чыгармачыл талант инсандардын жана алардын дагы бир талант шакирттеринин жемиши.

“Манас” эпосунун варианттарында (Сагымбай Орозбаков, Саякбай Каралаев, Шапак Рысмендеев, Шаабай Азизов, Жусуп Мамай) балага ат коюу ар түрдүүчө кеткен. Маселен,

Сагымбайда:

Ак күлөлүү дубана,
Асасы колдо шалдырап,
Кайдан келди жан билбейт,
Пайда болду дубана... [1]

Саякбайда:

Жакып кандын түшүнө
келип кириптир
Бир ак сакалчан дубана... [2]

Шапакта:

Кирип келди эшиктен,
Ак күлө кийген дубана...
Баланын аты Манас деп,
Бата кылып калганы...
Кайып болду дубана,
Көрүнбөстөн буларга [3]

Шапакта да Манаска ат койуу Сагымбайдыкына («ак күлөлүү дубана») окшошуп турат. Бул үч вариант боюнча балага ат койуу үчүн ак күлөлүү (же ак сакалчан) дубана пайда боло калат. Баарында балага Манас деген ат коюлсун деп айтылат. Маселен, Сагымбайда: “Аты болсун Манас деп, // Алда таала сактасын // Ар балаадан калас деп. // Бата кылды баарысы, // Жашы менен карысы” [4]. Саякбайда: “Бир ак сакалчан дубана // Кызыр аллеики салам мен элем // Бүгүн эркек уулдуу болосуң, // Атын «Манас» кой Жакып!” [5].

Шаабайда:

Теңиринден кат алган,
«Манас» деген ат алган.
Жашырып атын айтпастан,
«Чоң жинди» деп ат алган.
Ай-ааламдан кат алдым,
«Манас» деген аты жок,
«Арстан» деп аталгын...
Оомийин, Алла кудурет,
Аты Манас шер болот!
Деп ошентип Айкожо
Көздөн кайып жок болду [6]

Бул вариант боюнча балага ат коё албай

турушканда ободон токсон бештеги Айкожо түшүп, Теңирдин табыштоосу менен атын Манас коюп, бирок эр жеткенче «Арстан», «Жоң жинди» деп жашырын ат алып жүрүшү керектигин айтып көздөн кайым болот.

Жусуп Мамайдын вариантында калмак-кытай бал китеби «Ыстырлап» деп аталган. Ушул китеп боюнча калмак-кытай төлгө ачкан. Манастын туулушун билишкен, бирок качан, каерде экенин так биле алышпайт.

Ачып колун карады,
Оң колунун бөлтөктөн,
«Манас» атын таап алды [7]

Жакып өзүнүн Ошпур деген койчусуна Манасты алып барып бергени да варианттарда өздөрүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөргө ээ. Маселен,

Сагымбайда:
Сөз айтууга жатыксын,
Сөөгү бышып катыксын...
Ошпур деген койчу бар,
Оңдоп койсун ошолор [2]

Ошентип, Манас сегизге чыкканда атасы Бай Жакып “Ошпур деген койчуга” кой баксын, мал баксын деп жөнөтпөстөн, “сөз айтууга жатыксын, сөөгү бышып катыксын” деп тапшырат. Демек, эпостогу идея боюнча Ошпурга барган бала татыктуу таалим-тарбия алуусу керек. Көчмөндүк шартта балага таалим-тарбияны бай койчу берүүдө. Бай Жакып бекеринен Ошпурду тандаган эмес болуу керек. Биздин оюбузча Ошпур – бул кыргыздын байыркы рухий дүйнөсү, эпоним.

Саякбайда:
Бөлөккө бурду санааны,
Ошпурга берди бай Жакып,
Аты Чоң Жинди баланы [8]

Бул вариантта таалим-тарбия маселеси ачык айтылбаганы менен “бөлөккө бурду санааны” дегенинде Жакыптын түпкү санаасы катылып жаткандай.

Шапакта:
Катыктырып көрсөк бейм,
Койчу башы Ошпурга
Алпарып муну берсек бейм! [9]

Мында да Жакып Манасты Ошпурга кыларга иш жоктон, же ошоякта жүрсүнчү деп алпарбаган экен. «Катыктырып көрсөк бейм» деп тарбияга бериптир. Эми Ошпур да жөн киши болбой «агала

сакал Ошпур бай» болууда. Аксакал жана бай. Бала Манастын насаатчы-марынын сакралдуу каарман экендиги ынанымдуу.

Сагымбай менен Шапактын варианттарында аталган чоң эпизод боюнча бир катар жакындыктар байкалып турат. Бул эки залкар манасчынын мектебинин бир экендиги менен түшүндүрүлүүсү мүмкүн. Саякбай менен Шаабайдын дастандарында жакындыктар жана айырмачылыктар көрүнсө, ал эми Жусуп Мамайдын вариантынын өзүнө гана мүнөздүү өзгөчөлүктөрү бар экендиги дайын болот.

Ошентип, Манастын балалык чагы эпостогу туруктуу салттык окуяларга кирет, бирок түрдүү варианттарда түрдүүчө кеткендиги көрүнүп турат. Бул эпостун оозеки чыгармачылык мүнөзү менен түшүндүрүлөт. “Манас” эпосунун башатында кырк уруу кыргызга кирген уруу-уруктук манасчылар тургандыгы жана алар айткан алгачкы версиялар калыптанып, түптөлүп отуруп бүгүнкү күнгө жеткен деп ишеним артууга болот. Эпостун оозеки табиятынан улам да жогоркудай түрдүү композициялык ыкмалар кетүүсү мыйзамченемдүү кубулуш болуп саналган. Эпикалык чыгармалардын оозеки жаратылышын, кайталангыс мүнөзүн, ар бир манасчыга түздөн-түз көз каранды экендигин бир катар варианттарды жогорудагыдай параллел иликтеп жеткирүү өнүмдүү болорун ырастайт.

Колдонулган адабияттар:

1. Манас. Сагымбай Орозбак уулунун варианты боюнча. I китеп. Фрунзе: «Кыргызстан», 1984. - 104-б.
2. Манас. Эпос. Саякбай Каралаевдин варианты боюнча. I китеп. Фрунзе: Кыргызстан, 1984. - 51-б.
3. Манас. Шапак Рысмендеевдин айткан варианты боюнча. Бишкек: «Газета.KG», 2013. - 26-б.
4. Манас. Сагымбай Орозбак уулунун варианты боюнча. I китеп. Фрунзе: «Кыргызстан», 1984. - 105-б.
5. Манас. Эпос. Саякбай Каралаевдин варианты боюнча. I китеп. Фрунзе: Кыргызстан, 1984. - 51-б.
6. Манас. Манасчы Шаабай Азизовдун варианты боюнча. Бишкек: «Кут Бер», 2013. - 49-б.
7. Манас. Айтуучу: Жусуп Мамай. Шинжаң эл басмасы. 2004. - 18-б.
8. Манас. Сагымбай Орозбак уулунун варианты боюнча. I китеп. Фрунзе: «Кыргызстан», 1984. - 64-б.
9. Манас. Шапак Рысмендеевдин айткан варианты боюнча. Бишкек: «Газета.KG», 2013. - 27-б.

Рецензент: д.филол.н., доцент Орозобекова Ж.